

वैदिकविज्ञानदृष्ट्या - संज्ञानस्य सीमानां अन्वेषणम्:

डॉ. सुनील के.एस.

सहायक प्राध्यापक एवं प्रमुख: संस्कृत विभाग: जैन संध्या महाविद्यालय: बेङ्गलूरु

किञ्चित्प्रास्ताविकम्:

अस्माकं परितः जगतः जागरूकतां, बोधं च संज्ञानं निर्दिशति। अस्माकं क्षमता अस्ति यत् वयं यत् सूचनां प्राप्तुमः तत् अवगन्तुं, संसाधितुं च। परन्तु अस्माकं संज्ञानस्य अवगमनं आधुनिकविज्ञानस्य चक्षुषा यत् व्याख्यातुं शक्यते तस्मिन् एव सीमितम् अस्ति। वैदिकविज्ञानं तु चैतन्यस्य स्वरूपस्य, मनसः कार्यस्य च विषये अद्वितीयं दृष्टिकोणं प्रददाति। एते प्राचीनभारतीयग्रन्थाः सहस्रवर्षेभ्यः अध्ययनं कुर्वन्ति, यथार्थस्य स्वरूपस्य गहनं अन्वेषणं च प्रददति। अस्मिन् पत्रे वयं वैदिकविज्ञानस्य चक्षुषा संज्ञानस्य सीमां अन्वेषयिष्यामः। वयं चैतन्य-प्रतीति-मनः-अवधारणासु गहनतया गत्वा अस्माकं अस्तित्वस्य गहनतर-अवगमनस्य मार्गं कथं प्रशस्तं कर्तुं शक्नुवन्ति इति आविष्कारिष्यामः। अस्यां यात्रायां अस्माभिः सह सम्मिलितं भवन्तु यदा वयं अस्माकं चेतनायाः गभीरताम् अन्वेषयामः, ब्रह्माण्डस्य रहस्यं च उद्घाटयामः।

1. आमुखम् - वैदिकविज्ञानस्य ज्ञानस्य च स्वरूपम्

वेदानाम्ना प्रसिद्धेभ्यः प्राचीनभारतीयशास्त्रेभ्यः उत्पन्नम् वैदिकविज्ञानम् मानवसंज्ञानस्य स्वरूपस्य गहनं अन्वेषणं प्रददति। 'संज्ञानं' मनसः चेतनं अवचेतनं च पक्षं समाविष्टं जागरूकता, बोधः, अवगमनक्षमता च निर्दिशति। सहस्रवर्षपूर्वस्य वेदाः मानवचेतनायाः अन्वेषणं गभीरं गच्छन्ति, तस्य जटिलतां अवगन्तुं च व्यापकं रूपरेखां प्रददति।

वैदिकविज्ञानस्य केन्द्रं आत्मसाक्षात्कारस्य अवधारणा अस्ति, यस्मिन् स्वस्य यथार्थस्वभावस्य परिचयः, साक्षात्कारः च अन्तर्भवति। वेदानुसारं प्रत्येकस्य व्यक्तिस्य सहजं दिव्यतत्त्वं भवति, यत् आत्मनः इति उच्यते। अयं आत्मनः नित्यः, अविकारी, विश्वचैतन्येन सह परस्परं सम्बद्धः इति कथ्यते, प्रायः 'ब्रह्मा' इति उच्यते। वैदिकग्रन्थेषु आत्मजागरूकतायाः आत्मनिरीक्षणस्य च महत्त्वं स्वस्य संज्ञानस्य अन्वेषणस्य विस्तारस्य च साधनरूपेण बलं दत्तम् अस्ति। ध्यानं, चिन्तनं, मनःसन्तोषं च इत्यादयः अभ्यासाः मनसः गुप्तगहनानां तालान् उद्घाटयितुं, उच्चतरचैतन्यावस्थासु टैपं कर्तुं च अत्यावश्यकाः मन्यन्ते एतेषां अभ्यासानां माध्यमेन व्यक्तिः वास्तविकतायाः स्वरूपस्य, सर्वेषां वस्तूनाम् परस्परसम्बद्धतायाः, अन्ते च अस्तित्वस्य भव्यस्य टेपेस्ट्री-अन्तर्गतस्य स्वस्य स्थानं च अन्वेषणं प्राप्तुं शक्नुवन्ति अपि च वैदिकविज्ञानं संज्ञानस्य बहुआयामीं ज्ञायते। ते जागरणावस्थातः स्वप्रस्थितिपर्यन्तं गभीरनिद्रायाः अवस्थापर्यन्तं चैतन्यस्य भिन्नस्तरस्य अस्तित्वं स्वीकुर्वन्ति एतेभ्यः त्रयेभ्यः अवस्थाभ्यः परं वेदेषु चैतन्यस्य पारमार्थिकावस्थाः अपि वर्णिताः सन्ति, यत्र व्यक्तिः ज्ञानस्य अनुभवस्य च विस्तारितं क्षेत्रं प्राप्तुं शक्नोति।

वैदिकविज्ञानस्य चक्षुषा संज्ञानस्य सीमानां अन्वेषणेन मानवमनसस्य जटिलकार्यस्य तस्य असीमक्षमतायाः च गहनतया अवगमनं प्राप्तुं शक्नुमः अस्याः ब्लोग्-श्रृङ्खलायाः उद्देश्यं वैदिक-विज्ञानस्य विविध-पक्षेषु गहनतां प्राप्तुं, प्राचीन-प्रज्ञायाः, आधुनिक-जगति तस्य प्रासंगिकतायाः च परीक्षणम् अस्ति।

How to cite this paper: Dr. Suneel KS

"वैदिकविज्ञानदृष्ट्या - संज्ञानस्य सीमानां

अन्वेषणम्." Published in International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd), ISSN: 2456-6470, Volume-7 | Issue-5, October 2023, pp.950-954, URL: www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd60079.pdf

Copyright © 2023 by author (s) and International Journal of Trend in Scientific Research and Development Journal. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

वैदिकविज्ञानस्य गुप्तनिधिं तेषां संज्ञानस्य स्वरूपस्य गहनं अन्वेषणं च उद्घाटयन्तः अस्मिन् बोधप्रदयात्रायां अस्माभिः सह सम्मिलिताः भवन्तु।

2. वैदिकविज्ञानेषु संज्ञानस्य अवधारणाम् अवगन्तुम्

वैदिकविज्ञानेषु संज्ञानस्य अवधारणा महत्त्वपूर्णं स्थानं धारयति। अस्माकं सामान्यप्रतीतिः परं विस्तृतं जागरूकता-चेतना-स्थितिं निर्दिशति। वेदानां प्राचीनग्रन्थाः उपदेशाः च मानवस्य मनसः गहनबोधं विश्वचैतन्येन सह तस्य सम्बन्धं च प्रकाशयन्ति। वैदिकविज्ञानानुसारं संज्ञानं केवलं भौतिकेन्द्रियाणि वा तर्कशीलचिन्तने वा सीमितं न भवति। साधारणात् परं गच्छन् चैतन्यस्य व्यापकतरं अवगमनं समावेशयति। अस्माकं मनसि उच्चस्तरीयजागरूकतायाः, गहनतरसत्यं, अन्वेषणं च प्राप्तुं क्षमता वर्तते इति एतत् स्वीकुर्वति। संज्ञानस्य वैदिकसंकल्पना सर्वेषां प्राणिनां विश्वस्य च परस्परसंबद्धतायाः उपरि बलं ददाति। वयं पृथक् सत्ताः न अपितु चैतन्यस्य विशालस्य ब्रह्माण्डजालस्य भागाः स्मः इति सूचयति। एषा अवगमना अस्मान् स्वस्य जागरूकतायाः सीमां अन्वेष्य, अन्तः निहितस्य असीमक्षमतायाः उपयोगं कर्तुं च आमन्त्रयति। ध्यान-चिन्तन-आदि-वैदिक-अभ्यासानां माध्यमेन व्यक्तिः स्वस्य संज्ञानस्य विस्तारं कृत्वा स्वस्य चैतन्यस्य गभीरतायां गभीरं गन्तुं शक्नोति। मनः शान्तं कृत्वा आसक्तिं विहाय उच्चतरं जागरूकतायाः अवस्थां अनुभवितुं शक्यते, यत्र गहनाः अन्वेषणाः, साक्षात्काराः च भवितुम् अर्हन्ति वैदिकविज्ञानस्य अध्ययनं संज्ञानस्य विषये अद्वितीयं दृष्टिकोणं प्रददाति,

मानवमनसस्य समग्रबोधं, तस्य अधिकविश्वबुद्ध्या सह सम्बन्धं च प्रदाति एतत् व्यक्तिं स्वस्य चेतनायाः अन्वेषणं कर्तुं प्रोत्साहयति तथा च यथार्थस्य अस्तित्वस्य च स्वरूपस्य गहनतरं अन्वेषणं प्राप्तुं स्वस्य सहजजागरूकतायाः शक्तिं सदुपयोगं कर्तुं प्रेरयति वैदिकविज्ञानेषु संज्ञानस्य अवधारणाम् आलिङ्ग्य वयं असीमसंभावनानां जगतः कृते स्वं उद्घाटयामः, स्वस्य, वयं निवसन्तः ब्रह्माण्डस्य च गहनतया अवगमनं कुर्मः साधारणप्रतीतिसीमाम् अतिक्रम्य अस्माकं अन्तः स्थितानां विशालानां चैतन्यक्षेत्राणां अन्वेषणं कर्तुं अस्मान् आमन्त्रयति।

3. चैतन्यस्य संज्ञानस्य च परस्परं सम्बन्धः

वैदिकविज्ञानं चैतन्यस्य संज्ञानस्य च गहनसम्बन्धे चिरकालात् गभीरं कृत्वा अस्माकं अस्तित्वस्य स्वरूपस्य गहनं अन्वेषणं प्रददाति संज्ञानस्य सीमानां अस्मिन् अन्वेषणे वयं अस्माकं चेतनजागरूकतां सार्वत्रिकचेतनायाः विशालजालेन सह संयोजयति इति जटिलं वस्त्रम् विमोचयितुं आरभामः तस्य मूलतः संज्ञानं अस्माकं परिवेशस्य ग्रहणं, अवगमनं, जागरूकं च भवितुम् अस्माकं क्षमतां निर्दिशति। अस्मिन् अस्माकं सूचनां संसाधितुं, निर्णयं कर्तुं, अस्माकं परितः जगतः अनुभवं कर्तुं च क्षमता समाविष्टा अस्ति। परन्तु वैदिकविज्ञानम् प्रतिपादयन्ति यत् एतत् व्यक्तिगतसंज्ञानम् ब्रह्माण्डे व्याप्तस्य चैतन्यस्य बृहत्तरस्य प्रारूपम् वा पृथक्त्वम् वा नास्ति इति।

वैदिकदर्शनानुसारं चैतन्यं यथार्थस्य मौलिकं पटं यस्मात् सर्वं अस्तित्वं उत्पद्यते। प्रत्येकस्य विचारस्य, भावस्य, अनुभवस्य च अन्तर्निहितं आदिमशक्तिः एव। काल-अन्तरिक्ष-सीमाभ्यः परं व्यक्तिगत-मनस-शरीर-सीमाम् अतिक्रम्य विद्यते। अस्मिन् परस्परसम्बन्धे अस्माकं व्यक्तिगतसंज्ञानं चैतन्यस्य अनन्तविस्तारस्य खिडकी भवति। अस्माकं जागरूकता एकस्य नालीरूपेण कार्यं करोति यस्य माध्यमेन वयं अस्माकं व्यक्तिगतदृष्टिकोणात् परं विद्यमानं सामूहिकं प्रज्ञां ज्ञानं च टैपं कर्तुं शक्नुमः। ध्यान-आत्म-जिज्ञासा-आदि-अभ्यासानां माध्यमेन वयं स्वस्य संज्ञानस्य विस्तारं कृत्वा चेतनायाः गहनतरस्तरं व्याप्नुवन्तु, अवगमनस्य, अन्वेषणस्य च नूतनानां क्षेत्राणां तालान् उद्घाटयितुं शक्नुमः चैतन्यस्य संज्ञानस्य च परस्परसम्बन्धं ज्ञात्वा वयं विरक्तव्यक्तित्वेन स्वस्य सीमितप्रतीतिः दूरं गत्वा ब्रह्माण्डे अस्माकं स्थानस्य अधिकविस्तृतदृष्टिकोणं आलिङ्गयामः सर्वेषां जीवानां गहनं परस्परं सम्बन्धं, अस्माकं व्यक्तिगतजागरूकतायाः, अस्मान् एकत्र बद्धस्य सार्वत्रिकचेतनायाः च अन्तरक्रियायाः च प्रशंसा कर्तुं आरभामः।

अस्मिन् अन्वेषणयात्रायां वैदिकविज्ञानं प्राचीनप्रज्ञायाः अभ्यासानां च समृद्धं टेपेस्ट्री प्रददाति यत् अस्मान् अस्माकं व्यक्तिगतसंज्ञानस्य सीमां अतिक्रम्य चैतन्यस्य विशालक्षेत्रेषु टैपं कर्तुं आमन्त्रयति। एतत् परस्परं सम्बद्धतां आलिङ्ग्य वयं स्वस्य, जगति अस्माकं स्थानस्य, अस्माकं प्राप्यतायां निहितानाम् असीमसंभावनानां च गहनतया अवगमनं प्राप्नुमः।

4. वैदिकविज्ञानेषु संज्ञानस्य विभिन्नस्तरानाम् अन्वेषणम्
प्राचीनभारतीयप्रज्ञायां मूलभूतम् वैदिकविज्ञानम् मानवस्य मनसः, चैतन्यस्य च गहनबोधं प्रददति। अस्य ज्ञानस्य मूलं संज्ञानस्य विभिन्नस्तरस्य अन्वेषणं निहितं भवति – मानवजागरूकतायाः गभीरतायां आकर्षकयात्रा। वैदिकविज्ञानेषु संज्ञानं चैतन्यस्य

एकैकं रेखीयं न अपितु बहुआयामी वर्णक्रमरूपेण गृह्यते। अस्माकं चेतना विविधस्तरयोः कार्यं करोति इति ज्ञायते, प्रत्येकं स्वस्य विशिष्टलक्षणं सामर्थ्यं च भवति।

➤ प्रथमस्तरः जागरणावस्था अस्ति, अस्माकं दैनन्दिनानुभवानाम्, बाह्यजगत् सह अन्तरक्रियाणां च क्षेत्रम्। अत्रैव वयं इन्द्रियाणां माध्यमेन गृह्णामः, चिन्तयामः, तर्कं कुर्मः, कर्मसु प्रवृत्ताः भवेम। अस्माकं कृते अयं स्तरः सर्वाधिकं परिचितः अस्ति, यत्र अस्माकं ध्यानं मुख्यतया भौतिकक्षेत्रे केन्द्रितम् अस्ति।

➤ द्वितीयः स्तरः स्वप्नदशा अस्ति, यत्र अस्माकं चेतना भौतिकस्य सीमां अतिक्रम्य कल्पना, प्रतीकवादस्य, अवचेतनप्रक्रियायाः च क्षेत्रे प्रविशति। अस्मिन् अवस्थायां अस्माकं मनः जटिलानि आख्यायानि बुनति, अस्माकं इच्छानां, भयानां, असमाधानीयभावानां च खिडकीं प्रदाति।

➤ एतयोः स्तरयोः परं गहननिद्रावस्था अस्ति, यत्र अस्माकं जागरूकता अस्थायीरूपेण विलीयते, वयं च आनन्दमयविश्रामस्य अवस्थां अनुभवामः। एषा अवस्था चैतन्यस्यैव शुद्धतत्त्वस्य आलोकं प्रदातुं विशिष्टविचारानाम् इन्द्रियप्रतीतानां वा अभावेन लक्षणी भवति

➤ वैदिकविज्ञानं संज्ञानस्य उच्चतरस्थितिषु अन्वेषणार्थं अधिकं गच्छति, यथा पारलौकिकध्यानं समाधिः च। एताः अवस्थाः जागरूकतायाः गहनविस्तारेण चिह्निताः सन्ति, यत्र व्यक्तिगततायाः सीमाः विलीनाः इव दृश्यन्ते, ब्रह्माण्डेन सह एकतायाः भावः च उद्भवति।

वैदिकविज्ञानेषु एतेषां भिन्नानां संज्ञानस्तरानाम् ज्ञानं व्यक्तिगतवृद्धेः आत्मसाक्षात्कारस्य च मार्गचित्ररूपेण कार्यं करोति। एतासां अवस्थानां अवगमनेन अन्वेषणेन च वयं स्वस्य चेतनायाः विस्तारं कर्तुं शक्नुमः, अस्माकं आन्तरिकक्षमतां नियोक्तुं शक्नुमः, अवगमनस्य, परस्परसम्बद्धतायाः च गहनतरस्तराः उद्घाटयितुं शक्नुमः। वैदिकविज्ञानं मानवचेतनायाः अन्तः विद्यमानानाम् संज्ञानस्य विविधस्तरानाम् गहनं अन्वेषणं प्रददाति। एतेषु क्षेत्रेषु गहनतया गत्वा वयं आत्म-आविष्कारस्य परिवर्तनकारी-यात्राम् आरभुं शक्नुमः, स्वस्य जागरूकतायाः असीम-क्षमतां च नियोक्तुं शक्नुमः।

5. संज्ञानस्य विस्तारं, उन्नतिं च कर्तुं इति कर्तव्यता

वैदिकविज्ञानक्षेत्रेषु प्रवेशः विदुषामपि न सुलभतरः। प्राचीनाभ्यासाः चेतनस्वरूपस्य गहनं अन्वेषणं प्रददति, दैनन्दिनबोधस्य सीमातः परं अस्माकं जागरूकतायाः विस्तारार्थं साधनानि च प्रददति संज्ञानम्। मौलिकविधिषु एकं ध्यानम् अस्ति। मनः शान्तं कृत्वा अन्तः ध्यानं दत्त्वा ध्यानं अस्माकं चैतन्यस्य गभीरतां टैपं कर्तुं शक्नोति। नित्यं विचाराणां गपशपं अतिक्रम्य अस्माकं यथार्थतत्त्वेन सह सम्बद्धतां प्राप्तुं साहाय्यं करोति। नियमित-अभ्यासेन ध्यानेन अस्माकं विचाराणां अवलोकनस्य क्षमता वर्धते, तेषु न उल्लिख्य, येन जागरूकतायाः उन्नतिः भवति

अन्यः शक्तिशाली अभ्यासः श्वसनकार्यम् अस्ति। प्राणायामादिभिः चेतन-श्वास-विधयः अस्मान् अस्माकं अन्तः विद्यमानस्य महत्त्वपूर्ण-जीवनशक्तिं सदुपयोगं कर्तुं समर्थयन्ति। श्वसनं नियन्त्र्य गभीरं कृत्वा वयं स्वस्य ऊर्जाप्रवाहं नियन्त्रयितुं शक्नुमः, शान्ततायाः, स्पष्टतायाः च अवस्थां प्रेरयितुं शक्नुमः। एषा अभ्यासः न केवलं अस्माकं संज्ञानस्य विस्तारं करोति अपितु शारीरिकं मानसिकं च कल्याणं जनयति।

नादयोग इति नाम्ना प्रसिद्धा ध्वनिचिकित्सा अन्यत् तन्त्रम् अस्ति यत् अस्माकं संज्ञानं उन्नतुं शक्नोति। मन्त्रादिषु पवित्रध्वनिषु स्पन्दनेषु निमग्नाः भूत्वा वयं मनः, शरीरं, आत्मानं च सामञ्जस्यं कर्तुं शक्नुमः। एतेषां ध्वनिभिः निर्मितः अनुनादः अस्माकं चेतनायां गहनः प्रभावं करोति, येन उच्चैः जागरूकता, दिव्येन सह गहनः सम्बन्धः च भवति।

तदतिरिक्तं संज्ञानस्य विस्तारे मनःसन्तोषस्य अभ्यासस्य महत्त्वपूर्ण भूमिका भवति। क्षणे पूर्णतया उपस्थिताः भूत्वा अस्माकं विचाराणां, भावानाम्, संवेदनानां च विषये अविवेकी जागरूकतां संवर्धयित्वा वयं सशर्तप्रतिमानानाम् बाधाभ्यः मुक्ताः भूत्वा स्वस्य विषये, अस्माकं परितः जगतः विषये च अस्माकं अवगमनस्य विस्तारं कर्तुं शक्नुमः।

एतेषां तकनीकानां अभ्यासानां च माध्यमेन संज्ञानस्य सीमानां अन्वेषणं परिवर्तनकारी यात्रा अस्ति या ज्ञानस्य अवगमनस्य च नूतनानि दृश्यानि उद्घाटयति। अस्मान् मनसः सीमां अतिक्रम्य अस्माकं अन्तः निवसन्तं प्रज्ञायाः विशालं जलाशयं टैपं कर्तुं शक्नोति, अन्ततः अधिकं प्रबुद्धं समृद्धं च अस्तित्वं जनयति।

6. संज्ञानस्य विकासे ध्यानस्य मनःसन्तोषस्य च भूमिका
ध्यानं मनःसन्तोषं च संज्ञानस्य विकासाय, अस्माकं परितः जगतः विषये अस्माकं अवगमनस्य विस्ताराय च शक्तिशालिनः साधनानि इति चिरकालात् गण्यन्ते। वैदिकविज्ञानक्षेत्रे एतेषां अभ्यासानां महत्त्वं अपारं भवति, आत्मनः आविष्कारस्य, बोधस्य च यात्रायाः अभिन्नं मन्यते।

ध्यानस्य अभ्यासस्य माध्यमेन व्यक्तिः जागरूकतायाः उन्नतावस्थां संवर्धयितुं स्वस्य सहजसंज्ञानात्मकक्षमतां च टैपं कर्तुं शक्नोति। मनः शान्तं कृत्वा वर्तमानक्षणे ध्यानं दत्त्वा ध्यानं अस्मान् अस्माकं दैनन्दिनचिन्तनस्य सीमां अतिक्रम्य गहनतरस्तरस्य चेतनायाः टैपं कर्तुं शक्नोति।

वैदिकपरम्परायां ध्यानं केवलं विश्रामविधिः न, अपितु गहनः आध्यात्मिकः अभ्यासः यः अस्मान् स्वस्य सत्तायाः गभीरताम् अन्वेषितुं समर्थयति। एतेन एव अभ्यासेन वयं उच्चतरज्ञानक्षेत्रेषु प्रवेशं कर्तुं शक्नुमः, अस्माकं साधारणप्रतीतिः परं गच्छन्तीः अन्वेषणाः च प्राप्तुं शक्नुमः।

मनःसन्तोषे तु वर्तमानक्षणस्य प्रति अविवेकीजागरूकतायाः, सावधानतायाः च अवस्थायाः संवर्धनं भवति। मनःसन्तोषस्य अभ्यासेन वयं मनः अधिकं केन्द्रितं, अवलोकनशीलं, अस्माकं अनुभवानां सूक्ष्मसूक्ष्मतानां अनुकूलतां च प्रशिक्षितुं शक्नुमः। एषः उच्चस्तरियः सावधानतायाः स्तरः अस्मान् अस्माकं परितः जगतः सह पूर्णतया संलग्नतां प्राप्तुं शक्नोति, स्वस्य, अस्माकं परिवेशस्य

च गहनतया अवगमनं पोषयति। ध्यानं मनःसन्तोषं च अस्माकं संज्ञानस्य विस्ताराय, अस्माकं मनसः गुप्तक्षमतानां अनलॉक् कर्तुं च द्वाररूपेण कार्यं कुर्वन्ति। ते अस्मान् अस्माकं अभ्यासचिन्तनपद्धतीनां बाधाभ्यः मुक्तिं कृत्वा नूतनदृष्टिकोणानां अन्वेषणानाञ्च कृते स्वं उद्घाटयितुं साहाय्यं कुर्वन्ति।

वैदिकविज्ञानक्षेत्रे एताः अभ्यासाः आत्मसाक्षात्काराय, सर्वेषां वस्तूनाम् परस्परसम्बद्धतायाः गहनतया अवगमनाय च अत्यावश्यकसाधनत्वेन दृश्यन्ते। ध्यानद्वारा अस्माकं चेतनायाः गभीरतायां गहनतां गत्वा मनःसन्तोषस्य माध्यमेन वर्तमान-क्षण-जागरूकतायाः संवर्धनं कृत्वा वयं स्वस्य अस्तित्वस्य रहस्यं विमोचयन्, संज्ञानस्य असीमक्षेत्राणां अन्वेषणं च कृत्वा आत्म-आविष्कारस्य परिवर्तनकारी-यात्रायां प्रवृत्ताः भवितुम् अर्हति।

7. प्राचीनप्रज्ञा आधुनिकविज्ञानं च वैदिकविज्ञानद्वारा समन्विता

प्राचीनप्रज्ञा आधुनिकविज्ञानं च वर्णक्रमस्य विपरीतान्ताः इव भासन्ते, परन्तु वैदिकविज्ञानात् प्राप्ताः सिद्धान्ताः अन्वेषणं च एतयोः विचलितप्रतीतयोः ज्ञानमार्गयोः मध्ये अन्तरं पूरयितुं क्षमताम् अस्ति वेदनाम्ना प्रसिद्धेषु भारतस्य प्राचीनशास्त्रेषु मूलभूताः वैदिकविज्ञानाः यथार्थस्य स्वरूपस्य, चैतन्यस्य, सर्वेषां वस्तूनाम् परस्परसम्बद्धतायाः च अद्वितीयं दृष्टिकोणं प्रददति। सहस्रवर्षेभ्यः सञ्चिताः एताः अन्वेषणाः ब्रह्माण्डस्य मानवस्य अनुभवस्य च समग्रबोधं प्रददति।

अन्तिमेषु वर्षेषु वैदिकप्रज्ञायाः वैज्ञानिकाविष्कारस्य च खण्डानां अन्वेषणस्य रुचिः वर्धमाना अस्ति। भौतिकशास्त्रं, तंत्रिकाविज्ञानं, मनोविज्ञानं च इत्यादीनां विविधक्षेत्राणां शोधकर्तारः गुप्तसत्यं उद्घाटयितुं विश्वस्य विषये स्वस्य अवगमनस्य विस्तारार्थं वैदिकविज्ञानस्य समृद्धे टेपेस्ट्रीमध्ये गहनतया गतवन्तः विशेषरुचिकरः एकः क्षेत्रः चैतन्यस्य अवधारणा अस्ति। वैदिकविज्ञानं चैतन्यं मौलिकं सार्वत्रिकं च, भौतिकशरीरस्य सीमातः परं विद्यमानं मन्यते। एतत् उदयमानवैज्ञानिकसिद्धान्तैः सह सङ्गतं भवति यत् चेतना केवलं मस्तिष्कस्य उत्पादः न अपितु तस्मात् परं विस्तृतः इति सूचयन्ति।

8. संज्ञानात्मकक्षमतार्थार्थं वैदिकविज्ञानानाम् अनुप्रयोगाः

वैदिकविज्ञानस्य प्राचीनप्रज्ञा अस्माकं संज्ञानात्मकक्षमतार्थार्थं बहुविधं अन्वेषणं प्रददाति। वेदस्य प्राचीनग्रन्थेषु मूलभूताः एताः कालातीः शिक्षाः अस्माकं जागरूकतायाः विस्ताराय, अस्माकं मनसः असीमक्षमतायाः च दोहनार्थं गहनं प्रज्ञां प्रददति वैदिकविज्ञानानाम् एकः शक्तिशाली अनुप्रयोगः ध्यानस्य अभ्यासः अस्ति। ध्यानं वैज्ञानिकरूपेण सिद्धं भवति यत् संज्ञानात्मककार्यं वर्धयति, ध्यानं ध्यानं च सुधारयति, तनावस्य चिन्ता च न्यूनीकरोति च। वैदिकध्यानविधयः पारलौकिकध्यानानि केवलं मनसः शान्तीकरणात् परं गच्छन्ति। ते अस्माकं अन्तः गभीरं गोतां कर्तुं, उच्चतरचेतनास्थितिषु प्रवेशं कर्तुं, अस्माकं संज्ञानात्मकक्षमतानां विस्तारं कर्तुं च व्यवस्थितं दृष्टिकोणं प्रददति।

अन्यः अनुप्रयोगः अस्ति पारम्परिकभारतीयचिकित्साव्यवस्थायाः आयुर्वेदस्य अध्ययनं अभ्यासः च। आयुर्वेदः मनसः शरीरस्य च जटिलसम्बन्धं ज्ञात्वा संज्ञानात्मककार्यं वर्धयितुं विविधाः ओषधीः,

आहारमार्गदर्शिकाः, जीवनशैल्याः च प्रददाति यथा - ब्रह्मी, अश्वगन्धा इत्यादीनां ओषधीनां उपयोगः शताब्दशः स्मृतिसुधारार्थं, मानसिकस्पष्टतां वर्धयितुं, समग्रमस्तिष्कस्य स्वास्थ्यस्य प्रवर्धनार्थं च भवति।

ततश्च वैदिकविज्ञानं सन्तुलितसौहार्दपूर्णजीवनशैल्याः महत्त्वं बोधयति। अस्मिन् दैनन्दिनकार्यक्रमानाम् अनुसरणं (दिनचर्या इति नाम्ना प्रसिद्धम्) अन्तर्भवति यत् अस्माकं शारीरिकं मानसिकं च कल्याणं अनुकूलं करोति। यथासमये जागरणात् आरभ्य विशिष्टव्यायामान् संस्कारान् च कर्तुं यावत् एते अभ्यासाः अस्माकं मनः शरीरं च संरक्षयितुं साहाय्यं कुर्वन्ति, मानसिकस्पष्टतायाः सजगतायाश्च स्थितिं पोषयन्ति। अपि च वैदिकविज्ञानेषु ज्योतिषस्य अथवा वैदिकज्योतिषशास्त्रस्य अध्ययनं समावेशितम् अस्ति। ज्योतिषः अस्माकं व्यक्तिगतशक्तयः, दुर्बलताः, सम्भावनाः च इति विषये बहुमूल्यं अन्वेषणं प्रदाति। अस्माकं संज्ञानात्मकक्षमतासु ग्रहप्रभावानाम् अवगमनेन वयं एतस्य ज्ञानस्य उपयोगं कृत्वा अस्माकं पूर्णसंज्ञानात्मकक्षमताम् उद्घाटयितुं शक्नुमः।

उपसंहारः - संज्ञानात्मकक्षमतावर्धनार्थं वैदिकविज्ञानानाम् अनुप्रयोगाः विशालाः गहनाः च सन्ति। ध्यानं आयुर्वेदं च अस्माकं जीवनशैल्याः संरक्षणं ज्योतिषशास्त्रस्य प्रज्ञां च सदुपयोगं कर्तुं यावत् एताः प्राचीनशिक्षाः अस्माकं चेतनायाः विस्तारार्थं अस्माकं संज्ञानात्मककार्यस्य अनुकूलनार्थं च व्यावहारिकसाधनं अन्वेषणं च प्रददति। एतासां संज्ञानस्य सीमानां अन्वेषणेन वयं अस्माकं मनसः गभीरताम् आप्नुवन् अस्माकं अन्तः निहितं असीमक्षमताम् उद्घाटयितुं शक्नुमः।

9. व्यक्तिगतवृद्धौ आत्मसाक्षात्कारे च संज्ञानस्य प्रभावस्य अन्वेषणम्

व्यक्तिगतवृद्धौ आत्मसाक्षात्कारे च संज्ञानस्य प्रभावस्य अन्वेषणं अस्मान् स्वस्य चेतनायाः गभीरतायां गहनयात्रायां नेति। प्राचीनप्रज्ञामूलानि वैदिकविज्ञानानि अस्माकं मनसः असीमक्षमतायाः, आत्मजागरूकतायाः परिवर्तनकारीशक्तेः च अमूल्यं अन्वेषणं प्रदास्यन्ति।

संज्ञानं वा चैतन्यं वा न केवलं निष्क्रियतायाः जागरूकतायाः अवस्था। अस्माकं विचारान्, भावानाम्, कर्मणां च आकारं ददाति इति सक्रियबलम् अस्ति। स्वस्य संज्ञानस्य गभीरतायां गहनतया गत्वा वयं गुप्तक्षमतानां तालान् उद्घाटयितुं, सीमां अतिक्रान्तुं, व्यक्तिगतवृद्धेः आत्मसाक्षात्कारस्य च मार्गं प्रवृत्तुं शक्नुमः।

वैदिकविज्ञानं ध्यानं, मनःसन्तोषं, आत्मनिरीक्षणम् इत्यादिभिः अभ्यासैः संज्ञानस्य उच्चस्तरस्य संवर्धनस्य महत्त्वं बोधयति एतानि अभ्यासानि अस्मान् बाह्यजगत्स्य कोलाहलं शान्तं कर्तुं, स्वस्य मनसः विशालं परिदृश्यं अन्वेष्य अन्तः गन्तुं च समर्थयन्ति। यथा यथा वयं स्वस्य संज्ञानस्य अवगमनं गभीरं कुर्मः तथा तथा अस्माकं विचाराणां भावनानां च जटिलकार्यस्य अन्वेषणं प्राप्नुमः। वयं तान् प्रतिमानानाम्, प्रत्ययानां च विषये अवगताः भवेम ये अस्मान् निरोधयन्ति स्म, अस्माकं जीवनस्य लिप्याः पुनर्लेखनस्य अवसरः अपि प्राप्यते।

अस्य अन्वेषणस्य माध्यमेन वयं अवगन्तुं आरभामः यत् व्यक्तिगतवृद्धिः आत्मसाक्षात्कारः च बाह्यसिद्धयः न अपितु आत्म-आविष्कारस्य आन्तरिकयात्रा एव सन्ति। स्वस्य संज्ञानं अवगत्य एव वयं स्वस्य यथार्थक्षमताम् उपयुज्य, स्वस्य सृजनशीलतां मुक्तुं, गहनं पूर्णतायाः उद्देश्यस्य च भावः संवर्धयितुं शक्नुमः। वैदिकविज्ञानस्य शिक्षां आलिंग्य स्वस्य संज्ञानस्य अन्वेषणाय स्वं समर्प्य वयं आत्म-आविष्कारस्य, व्यक्तिगत-वृद्धेः च परिवर्तनकारी-मार्गं प्रारभामः। यथा वयं स्वस्य जागरूकतायाः विस्तारं कुर्मः, स्वस्य चेतनायाः गभीरतायां च गहनतां गच्छामः तथा तथा वयं स्वस्य यथार्थक्षमताम् उद्घाटयितुं, अस्माकं गहनतमानां इच्छानां साक्षात्कारस्य च कुञ्जीनां तालान् उद्घाटयामः। रोचकं बोधकं च, व्यक्तिगतवृद्धौ आत्मसाक्षात्कारे च संज्ञानस्य प्रभावः अन्वेषणस्य एकः आकर्षकः क्षेत्रः अस्ति यः अस्मान् स्वस्य मनसः गभीरतायां गोतां कर्तुं, अन्तः निहितानाम् असीमसंभावनानां तालान् उद्घाटयितुं च आमन्त्रयति।

उपसंहारः - वैदिकविज्ञानस्य प्रज्ञा संज्ञानस्य सीमानां विषये गहनं बोधप्रदं च दृष्टिकोणं प्रददाति। प्राचीनग्रन्थानां अभ्यासानां च अन्वेषणद्वारा वयं चैतन्यस्य स्वरूपस्य बहुमूल्यं अन्वेषणं प्राप्तुं शक्नुमः, मानवमनसस्य विषये अस्माकं अवगमनस्य विस्तारं कर्तुं च शक्नुमः।

वैदिकविज्ञानं सर्वेषां वस्तूनाम् परस्परसम्बद्धतायाः उपरि बलं ददाति, अस्माकं चैतन्यं अस्माकं भौतिकशरीरेषु एव सीमितं न भवति अपितु ब्रह्माण्डस्य क्षेत्रे परं विस्तृतं भवति इति ज्ञात्वा एतत् समग्रं दृष्टिकोणं आलिंग्य वयं जागरूकतायाः गहनतरस्तरस्य टैपं कृत्वा अस्माकं पूर्णसंज्ञानात्मकक्षमताम् उद्घाटयितुं शक्नुमः। अपि च वैदिकविज्ञानं अस्माकं संज्ञानात्मकक्षमतावर्धनार्थं व्यावहारिकसाधनं, तकनीकं च प्रददाति। ध्यानं, योगं, मन्त्रजपं च इत्यादीनां अभ्यासानां उपयोगः शताब्दशः मनः शान्तं कर्तुं, ध्यानं वर्धयितुं, जागरूकतायाः उत्थितिं च संवर्धयितुं भवति एतान् अभ्यासान् अस्माकं दैनन्दिनजीवने समावेशयित्वा वयं स्वस्य संज्ञानात्मकक्षमतां सुदृढां कर्तुं शक्नुमः, अधिकं स्पष्टतायाः, आन्तरिकशान्तिस्य च भावः अनुभवितुं शक्नुमः। वैदिकविज्ञानस्य गहनशिक्षेषु गहनतया वयं अवगमनस्य सम्भावनायाश्च नूतनक्षेत्रं प्रति स्वं उद्घाटयामः। वयं आविष्करोमः यत् संज्ञानस्य सीमाः अस्माभिः कल्पितस्य अपेक्षया दूरं विस्तृताः सन्ति। अस्याः अन्वेषणस्य माध्यमेन एव वयं यथार्थतया स्वस्य सहजक्षमतां नियोक्तुं शक्नुमः, अस्माकं मनसः असीमशक्तिं च उद्घाटयितुं शक्नुमः।

यस्मिन् जगति प्रायः बाह्यसाधनानां भौतिकसफलतायाः च प्राथमिकता भवति, तस्मिन् जगति वैदिकविज्ञानस्य प्रज्ञां आलिंगयन् आन्तरिकवृद्धेः आत्मसाक्षात्कारस्य च महत्त्वं स्मरणं करोति। अस्माकं संज्ञानात्मकक्षमतानां पोषणं कृत्वा चेतनायाः गहनतया अवगमनं च संवर्धयित्वा वयं अधिकं पूर्णतां सार्थकं च जीवनं जीवितुं शक्नुमः। अतः वयं संज्ञानस्य अवगमनस्य विस्तारं कर्तुं, अस्माकं मनसः असीमक्षमतां च उद्घाटयितुं वैदिकविज्ञानस्य प्रज्ञां आलिंगयित्वा अन्वेषणस्य आविष्कारस्य च अस्याः यात्रायाः आरम्भं कुर्मः। वयं निरन्तरं अस्माकं चेतनायाः गभीरतायां गहनतया गच्छामः, अस्माकं जीवनस्य प्रत्येकं पक्षं समृद्धयन्ति इति नवीनस्पष्टता, प्रज्ञा, गहनदृष्टिः च उद्भवामः।

अस्मिन् विचारोत्प्रेरकलेखे मया वैदिकविज्ञानस्य आकर्षकक्षेत्रे, तेषां संज्ञानस्य सीमाविषये अन्वेषणं च गहनतया प्रविष्टम्। प्राचीनप्रज्ञायाः दर्शनस्य च अन्वेषणेन वयं चैतन्यस्य, आत्मजागरूकतायाः, सर्वेषां वस्तूनाम् परस्परसम्बद्धतायाः च बहुमूल्यं दृष्टिकोणं प्राप्तवन्तः यथा यथा वयं वैज्ञानिकबोधस्य सीमां निरन्तरं धक्कायन्तः स्मः तथा वैदिकविज्ञानैः प्रदत्तादिविविधदृष्टिकोणान् आलिंगयितुं शिक्षितुं च महत्त्वपूर्णम् अस्ति। आशास्महे यत् एतेन अन्वेषणेन भवतः जिज्ञासा उत्पन्ना, मानवचेतनायाः गभीरताम् अधिकं अन्वेष्युं च भवतः प्रोत्साहनं कृतम्।

सान्दर्भिकग्रन्थाः

- [1] वैदिक साहित्य का इतिहास डॉ. जगदीशचन्द्र मिश्र, चौकम्भ सुरभारती प्रकाशन
- [2] उपनिषद्भाष्यम् : डॉ. व्यासनाकेरे प्रभञ्जनाचार्य, ऐतारेय प्रकाशन, बेंगलुरु, 2002
- [3] उपनिषत् प्रस्थानः पूर्णप्रज्ञा संशोधन मन्दिरम्, 2005, बेंगलुरु
- [4] वैदिक साहित्य की आवश्यक बातें, के.बी अर्चक, कावेरी पुस्तकें, 2012.

